

Политичке везе између Херцеговине и Војводине у другој половини прошлог вијека

— Прилог проучавању историје националних односа код нас —

Шта је могло друго из Босне и Херцеговине да интересује војвођанску јавност и војвођанске јавне раднике него питања од основне животне важности по наш народ у овим земљама. Та су питања била сљедећа:

1) Економски и социјални положај босанско-херцеговачког сељака, кмета, и његов однос према спахији, земљопосједнику, бегу. Из тога односа, добрим дијелом средњевјековног, српског, за сељака понижавајућег, везани су унутрашњи и међународни преговори и разговори о реформама у Босни, који никада нијесу довели до неког резултата. Такво стање примила је Аустро-Угарска од Турске 1878, али га ни она није смјела ни хтјела да ријеша за вријеме своје владавине упркос обавези коју је примила улазећи у Босну.

2) Одржавање српских црквено-школских општина као руководећег органа српских школа и српске просвјете уопште. Наокрвјерска, јер је поред бриге о школи водила бригу и о цркви, ова је установа у ствари била политичка. Турска је још некако подносила те организоване ћелије, у које се сливала велика национална енергија Срба у Босни и Херцеговини, ма да их је понекад нападала, али их је Аустрија жељела да узме сасвим под своју контролу.

3) Устанци као доказ отпорне снаге и спремности Срба у Босни и Херцеговини да за слободу, и националну и економску, дају највеће жртве. Од шездесетих година унапријед, од тренутка кад се Лука Вукаловић појављује на позорници, интересовање за Босну и Херцеговину претвара се у одушевљење, па се траже средства да се помогнетим покрајинама на који било начин.

4) Босна и Херцеговина у склопу Источног питања и удио аустро-угарске политике у његовом рјешавању.

5) Већ од половине прошлог вијека српски војвођански листови доносе извјештаје о тешком стању раје у Босни и Херцеговини. Очигледно је да су ти листови имали своје дописнике у самој земљи, јер се по садржини дописа види да су изворни. Знамо сигурно да је Јоани-

кије Памучина сарађивао у **Србском Дневнику**. Не знамо сасвим сигурно, разумије се, који су његови дописи, јер их он није смио потписивати, али их по његовом стилу можемо наслућивати.

I

У **Србском Дневнику** из 1859 године објављен је један опсежан допис под насловом **Босанска депутација у Цариграду 1859 и њена радња** (бр. 91—100). Дописник је располагао добрим и поузданим подацима и његов допис, пун реалистичког приказивања прилика у Босни, несумњиво је рјеђи докуменат за познавање положаја босанско-херцеговачког сељака уочи устанка под Луком Вукаловићем. Из њега се види, на још један начин, како је беговат у Босни био још увијек моћан, моћан толико да је био у стању у Цариграду да убије у зачетку сваку за оно вријеме напредну мисао о спровођењу рефорама, а с друге стране, колико је тежак и безизлазан положај сељака у односу према бегу. Један приказ тога дописа намеће се на овом мјесту.

Чувши какво је стање у Босни и Херцеговини — каже се у допису — турска влада је наредила Чани-паши да објави жељу султана Абдул Меџида да дођу у Цариград из сваког санџака по три Турчина и три рајетина, сви на царски трошак. Они ће долету приказати тегобе и невоље у земљи. Од раје изабрани хришћани нијесу пошли, него су пошли они које су бегови хтјели да поведу. У депутацији били су заступљени ови санџаци: Сарајевски, Травнички, Бихаќки, Бањалучки, Зворнички, Новопазарски, Херцеговачки.

У Цариграду су се искупили изасланици 11 марта. Раја је преко свога тумача казивала своје тегобе изазване турским зулумима, а хаџиби су писали. И сваки је санџак износио своје невоље посебно. Према исказима ранијих изасланика, ево терета које је раја подносила:

I — царевини: 1) порез (вергија) на сваку кућу просјечно по 90 гроша, 2) војница (аскер-беделија) од 90 до 1000 гроша, 3) камрија по 2 цванџика од куће, 4) казанија по 1 аустриски цекин на ракиски казан, 5) крмчарина на сваку кућу по 1 цванџику, 6) жировина за жирење свиња по 1 грош и 7 пара на свињу, 7) ђумрук (џарина) према приликама, 8) десетина од свих земаљских производа коју закупници узимају.

II — беговима: 1) трећина од жита а понегдје четвртина и петина, 2) половина од сијена и осталог „што из земље ниче“, 3) работа беговима кад год затраже.

Реквизиције у коњима, стоци, храни никад се нијесу плаћале. Раја бесплатно поправља путеве, зида касарне. Бегови дижу кметове са земље кад год хоће. Кмет искрчи царску земљу, а бег је присвоји. Бегови чак дају под закуп приходе од кмета, и онда куку кмету. Заптите глобе и отимљу од раје намирнице и стоку.

Има царских кметова који се дају под закуп: ко да више! — и ти несрећници бјеже у друге покрајине, јер не могу терет издржати. Због трећине многи труну у затвору. Има забита који у споразуму са

лупежима дијеле плијен заједно. „Неће оваки судци никад добра ни царству ни поданицима; а у Босни су готово сви оваки и судци и мецлиси и беци и спахије“.

„Раја у Босни није сигурна ни одашта свога, нити од имовине, нити од живота сопственога, ни од части и поштења; краду лупежи, отимају, убијају; што који дан све гоге и горе. Раја осим тога није сигурна обдржавати закона свога, нити је мирна од Турака; црква одвећ мало, школа још мање...“

Поврх свега попели су се на народну грбачу они бездушници, ненародне владике, фанариоти. Ево шта они узимљу: од ожењене гсаве 2 гроша, од варошана по 20 пара од куће. Кад нов владика дође свака ожењена глава плаћа 3 цванцика. У име филоotime на сваку кућу 5 гроша и 20 пара. Гдје владика падне на конак са 20 коњаника, ништа не плаћа. Гдје свети водицу плаћа се дукат или два. Кад кога запопи — 30 до 40 дуката. А кад поп умре, владика му покупи ствари.

Кад раја зида цркву плаћа ферман 30 и више дуката, а за освјештање цркве од 50 до 100 дуката.

Преко изасланика раја моли да се одреди плата владикама, а они да престану са глобљењем народа. „Владике мјесто да бране и заштићују, они опадају. Бога се не боје, људи се не стиде“.

Турци тежаци давали су изјаве у корист бегова, јер су их ови били подговорили. Један изасланик од стране раје овако је објашњавао сукоб између раје и бегова. Девету годину раја даје трећину. Истрошивши стоку и расувши готово сав мал, код раје се састану двије неподмирене трећине. Бегови навале да одузимљу, па се заметне кавга. Један рајин изасланик из Херцеговине није се тужио на трећину, јер се бојао посљедица. Тако се десило да су кукавице и власници земље раја, у страху да ће им цар окренути у своју хазну оно мало земље, оборили оно што су кметови казали. Бегови су само добацивали: „Влаше, влаше! гледај што говориш, мислиш ли се враћати у Босну?“ — „И тако заборавивши и душе, бога и свога народа, покварише властници земље све што су кмети били саградили“.

Још је један моћан чинилац утицао на развој ствари: бегови, међу којима је било ималаца од 1000 кућа кметова, просули су тешке оке дуката. И кад су осјетили да настаје обрт у њихову корист, појачали су глас: „Зар насилу земљу отети? Нећете, не, док је нас једног жива“.

Сад намјесто ранијег рајиног тумача Пава Перишића долази Сулејман Мостарац, коме су бегови промијенили чизме и одијело и даровали му дијамантски прстен.

У мецлису је казано да је цар умањео порез и укинуо закупнине. А раја, опет обманута, питала је шта ће бити од трећине и половине сијена. Остаје, дакле, оно најтеже. Царске дације нијесу тешке: што је терета и зулума од бегова је. На та питања дао је одговор Реиз Мецлис-паша: „Како би било вама, рајо, да когод од вас узме те аљине

па даде другоме? Ми не можемо од бегова ништа њихово отимати. Ето ћемо их молити да и они од своје стране штогод одобре и одпусте“.

Сломљена и дотучена по ко зна који пут, раја се, немајући куда, предаје трагично царевој милости. „Ми смо се договорили и подложни смо богу и честитом цару увијек и сада смо. Зато пристајемо на све што год хоће наш милостиви цар и ви, његови већили...“

Све остаје по старом нараву. Раја је убијена зулумом и муком и тугом у главу. Увијек маљ режима по њој, стољећима. „Ако лонцем о камен, тешко лонцу; ако каменом о лонац, тешко лонцу“.

У стилизацији „пресуде“ спора рекло се да је пресуђено не онако како бегови хоће, ни онако како је раја хтјела, већ „како се нашло за сходно“.

За повратак у Босну рајиним изасланицима дато је по 3000 а беговима по 6000 гроша, како би и у томе девлет показао како гледа на једне а како на друге.

На повратку један рајин изасланик отворено је признао да је раје било „од беговске стране“, али не зато што они мрзе свој народ, него стога што „смо ми не робови, но преко роба четрдесет пута онамо даље и црње“. А треба да се зна да наши бегови који су овдје дошли, да су они не само наши господари, него и везири, па и цари, најпоследње и бог су наш они“.

II

Устанак под Луком Вукаловићем 1861 био је посљедица безизлазног положаја раје, и он је још већма појачао интересовање Срба у Војводини за Босну и Херцеговину. Устанак је био један доказ више о отпорној снази раје, а исто тако и свједочанство да раја неће подносити и даље стегу и зулуме нечовјечног турског режима који стално заваарава и Европу и своје хришћанске поданике тобожњим завођењем реформа и олакшањем положаја.

Ове исте године Светозар Милетић је на позорници као један од народних првака Војводине. У сваки подухват он уноси цијелу своју личност. Благодарехи њему и његовом мушком залагању, Нови Сад ђидиста постаје „тврђава за одбрану народности и уставне слободе“. Његов магистрат пише српским језиком, и то је његов званични језик.¹⁾ Међутим Милетића од почетка његове политичке активности занима сложено Источно питање, а у њему посебно даљи опстанак и развитак Босне и Херцеговине. У **Србском Дневнику** он пише низ чланака из којих се недвосмислено види да он Босну и Херцеговину сматра значајним дијелом нашег народног организма.

Од 1860, када је Војводина припојена Угарској царском наредбом, питање српске аутономије је вјечито на дневном реду. Стално трзање у стварима старих српских повластица постало је нарочито

¹⁾ В. Стајић, Светозар Милетић, Београд, стр 61—70.

актуелно од 1867, године поравнања, када су Мађари сматрали да је могуће све немађарске народности држати у запту, и када су своју, мађарску народност индентификовали са државом. Довођење у ред школе, цркве и фондова, борба да се старе и с муком извојеване српске повластице не изиграју и не потамане, били су брига свих народних људи, па и Милетића. Мађарима је аутономија сметала, јер су знали да би она могла постати бедем српске народности и организованог отпора, па су настојали да јој поткопају темеље. У вишем свештенству епископима и митрополитима, који су бранили епископални карактер српске цркве, Мађари му нашли савезника у том послу. Бранећи тобоже православље и његове каноне, свештеници су постали борци против истинских народних тежњи и нашли се на истој линији са непријатељима основних народних права. Поврх свега тога, чињеница да свештенство није у стању да схвати напредни дух и напредне тежње нових нараштаја, забрињавала је све праве родољубе.²⁾

Та борба за аутономна права Срба у Војводини, у којој је Милетић главна личност од 1865 до иза 1870, послужиле Србима у Босни и Херцеговини као образац. Они ће се користити искуствима те борбе и теоретски и практично и извлачиће из ње поучне закључке. Не задовољавајући се само тиме, они долазе на лице мјеста, у Нови Сад и Сремске Карловце, да се изворно обавијесте из прве руке, и Војвођане узимају као савјетнике и сараднике.

Покретањем **Заставе**, 1866, Милетић постаје још виша личност на коју се упиру погледи из Босне. Он има за собом народне масе, и његово име већ само собом претставља један програм. Иако је редовно, годинама, постојала забрана уношења српских листова из аустриских земаља у Босну, **Заставу** су доносиле трговачке кириџије; у Мостару су је примали из Метковића и Далмације, и она је тада ишла од руке до руке и читала се увече на сијелу.³⁾ Неоспорно је да су идеје Уједињене омладине српске биле продрле и до Мостара. Чак и онда кад је та организација формално била угашена, њене основне програмске идеје: чување народних тековина, обичаја, језика, народних пјесама, ношње, проносили су војвођански учитељи. Исто тако они су одомаћили у Босни и Херцеговини родољубиве приредбе, светосавске бесједне, предавања и популарне књиге, календаре и часописе. Они су најзад унијели нов начин опхођења међу Србе, они су Србе међу собом приближили. Мостарске **Гусле** за то су најбољи доказ.

За све српске невоље у Војводини Срби у Босни су знали. Знали су они за распуштање српских црквено-школских општина 1872, а наименовање других које ће радити у споразуму са Германом Анђелићем, „злим духом српске Војводине“. О заведеном комесаријату они су читали у **Застави**, као што су били обавијештени о тегобама.

²⁾ Стајић, стр. 97.

³⁾ Према казивању Јевтана Милушића.

Српске гимназије у Новом Саду, отпуштању професора, забрањивању учбеника, итд.⁴⁾

Милетићева фигура у овим догађајима била је изгубила контуре покрајинског, војвођанског значаја; на Милетића, који слуги и предвиђа велике догађаје и који савјетује да је свако на свом мјесту чим прва пушка плане: „Ко са пушком, ко са новцем, оружјем, џебаном“, на њега се гледа као на политичара који има пред собом циљ: уједињење српства.

Невесински устанак 1875 дао је охрабрење свим српским родољубима у Војводини да би наша ствар могла кренути на боље. „Двоје је придобило што је у нашим и целога српства грудима наду разбудило — пише Милетић у *Застави* од 4 августа 1875 — јунаштво херцеговачко које је свет задивило, и одушевљење којим се народ у Србији — овој зеници и узданици Српства — одазвао на устанак у Херцеговини а потом у Босни“.

Одушевљење расте. Неколико дана доцније, 15 августа, он вели да Србија и Црна Гора само дају хабер, па нико Србима неће сметати да испуне своју дужност. Али у том одушевљењу појављује се на видику једна тамна сјенка: Аустро-Угарска. Ако она својом иницијативом потстакне рјешавање Источног питања? Откуда наједном да устанак примају и католички Херцеговци? Устанак Херцеговаца није изазвала Аустрија, него су се људи дигли против зулума и насиља турског. „Да су су пак они католички Херцеговци, што су до Метковића и који се досад никад дизали нијесу, о томе ће нам „Обзор“ допстити да посумњамо“.⁵⁾

То су биле мисли које су Милетића мучиле. Као познавалац прилика и расположења у Босни он је заиста осјетио да нијесу чисти послови и да је аустриска политика умијешала своје прсте у развој догађаја. А ево у чему је ствар.

Предосјећајући догађај Андраши позива у Беч на савјетовање мостарског бискупа Анђела Краљевића. Поред овога у развијању аустриско-католичке акције у Херцеговини имао је удјела и дубровачки бискуп Зофрон. Као администратор требињске дијецезе, он добро познаје прилике у Херцеговини и у једној прилици он излаже мишљење аустриском цару да би заједнички иступ католика са „Грцима“ а против Турака одговарао интересима католичке цркве у Аустрији.⁶⁾ Послије Краљевићевог повратка из Беча у херцеговачкој провинцији рад се појачава: отвара се школа сестара милосрдница и дају се помоћи и субвенције фрањевачком клеру у Херцеговини. Поред тога долази се на мисао оснивања једне финансиске установе која ће привредно слабим католицима у Херцеговини омогућити куповање

⁴⁾ Према казивању Јевтана Милишића.

⁵⁾ „Застава“ бр. 86 од 1875.

⁶⁾ Zofron Kabinetској kancelariји од 8 avgуста 1875 (Bečki državni arhiv).

земље.⁷⁾ Установа је под покровитељством цара Фрање Јосифа и њен је задатак: 1) привредно јачање католика, 2) њихово везивање за аустријске државне интересе, и 3) куповање земље од ага и бегова.⁸⁾

Досада, аустријско-католичка акција остваривала је свој рад преко клера и конзула, али је он увијек остајао у оквиру моралног, вјерског и привредног организовања католика. Ниједном још католици овога краја у остваривању својих планова нијесу се послужили оружјем и револуцијом, него дипломатским путем. Међутим, очи устанка 1875 међу најугледнијим херцеговачким војводама налази се наједном и жупник из Храсна дон Иван Мушић. А кад устаничке војводе организују војску, дон Иван Мушић постаје ађутант главног команданта устаничке војске Пека Павловића. Управо стога што је био католички свештеник, Мушић је међу Србима био вољен и цијењен. Његовом заслугом око Габеле и доње Неретве дигли су се 1875 и католици: њихов вођ и организатор био је Иван Мушић, „муња од Габеле“, како га назива Аугуст Шеноа.

Само, Мушић, који је био сестрић бискупа Краљевића, иако је био заједно са Србима, није служио оном истом циљу коме су служили Срби. Док су они жељели да се ослободе турског ропства и припоје Србији и Црној Гори, дотле је Мушић био у служби аустријске спољне политике, по чијим је упутствима радио и од које је новац примао. Неколика деценија читава наша јавност обманута је у погледу Ивана Мушића. О његовој улози у Херцеговачком устанку, коју је ето и сам Милетић наслутио, није се јавно ништа знало. Мало раније речено је у пола гласа да Мушићев рад и његове заслуге у устанку треба ревидирати. Једини Шишић, указујући на два револуционарна средишта у Херцеговини 1875, — једно у Невесињу а друго у Габели, — даје наслутити да Мушићева улога није била онаква каква је била позната свијету. Јер, док је прво средиште било под утицајем црногорског књаза Николе, друго је радило „по путама и с потпором далматинског царског намјесника генерала Гавре Родића“.⁹⁾

Документи из Бечког државног архива — читав један свежањ, који је научним људима приступачан — недвосмислено доказује да је Мушић био упрегнут у кола аустријске спољне политике и да је радио по упутствима која му је слао Андраши. Зашто то досада није отворено речено, и зашто се истина прикривала?

Уочи уласка аустријске окупаторске војске у Херцеговину, Мушић се сав ставља у службу аустријских власти. Уосталом, за ту службу он је био плаћен као и за ону ранију. Документације ради навешћемо овдје само два брзојава чије се копије налазе у Бечком државном

⁷⁾ Relja Andrašiju od 4 novembra 1872 (Bečki državni arhiv).

⁸⁾ Teodorović Andrašiju od 20 septembra 1872; Relja Andrašiju od 9 novembra 1872; Andrašić Teodoroviću od 26 septembra 1873; Ministarstvo spoljnih poslova Relji od 1 decembra 1872 (Bečki državni arhiv).

⁹⁾ Ferdo Šišić, Okupacija i aneksija B. i H., Zagreb 1938, str. 45.

архиву: један Андрашијев барону Родићу од 18 јуна 1878, у коме стоји ово: „С обзиром на два брзојава од 16 молим вашу екселенцију да Мушићу исплате на наш рачун 500 форината“, а други барона Родића Андрашију упућен из Вргорца 31 јула 1878: „Котарски комесар из Метковића управо сада брзојавља: „Мушић дошао данас у цивилном одијелу без пратње. Тражи налог гдје ће нашу војску сачекати да би се могао команданту ставити на расположење. Намјерава са батаљоном од 500 људи да чека и приправан је сакупити 5000 момака ако буде за то правовремено опуномоћен“. Пошто у овом случају немам никаквих инструкција, молим даљна наређења и евентуална обавјештења послати фелдмаршаллајтнанту Јовановићу“.

Као што се види из Мушићевог случаја, зебња Милетићева је имала своју основу јер се аустриска политика спремала да нашој народној ствари зада оштар ударац. У Пештанском сабору Милетић заједно са Полит-Десанчићем подноси интерпелацију у којој се залаже отворено за уједињење Босне и Херцеговине са Србијом и Црном Гором. Он организује помоћ Срба из Војводине избјеглим устаницима и њиховој нејачи. Тих дана, када је Херцег-Босна била узаврела, Милетић ће написати ријечи које су звониле на судбоносну узбуну и припремале родољубе на жртве: „Ако икад плане рат за ослобођење српског народа у Турској, дужност ће бити обостраних Србаља све силе своје напрегнути да се потпомогне то ослобођење, и имање своје најмање десетковати, или приход свој најмање трећачити на олтар српске државе на Балканском Полуострву“. Он се одриче прославе своје педесетогодишњице у тренутку кад „неописива невоља страдајуће браће наше и њине нејачи тужи за сваким новчићем, за сваком кором хљеба“.¹⁰⁾

За разлику од Милетића, који је имао за собом српске масе Војводине, Полит је у свој став уносио више тактизирања. Сматрајући Турску аномалијом и предвиђајући њену пропаст, он доказује да је свака интервенција Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини и штетна и погрешна за Угарску.¹¹⁾ Он убјеђује Мађаре да је у њиховом интересу вођење пријатељске политике према српским националним тежњама. „Пустимо оне народе у Турској — каже он у једној бесједи — да своју борбу међу собом изведу, пустимо Србију нека иде својим путем“. Не будимо непријатељи са народима који нас нијесу злим задужили.¹²⁾

Била се распространила вијест да ће угарске власти гонити у Босну пребјегле бјегунце и избјеглице. Полит у Угарском сабору интервенише наглашавајући да би таква мјера била крајње нечовјечна. Он се залаже за то да се не спречава формирање једне хришћанске

¹⁰⁾ Стајић, стр. 143.

¹¹⁾ Др. В. Поповић, Политов став према окупацији и анексији Б. и Х., Летопис М. с. од 1933, књ. 338.

¹²⁾ Беседе д-ра М. Полит Десанчића од 1861—1883. I. стр. 250.

државице од 3—4 милиона, која не може бити опасна за државу од толико десетина милиона. Али је важно да та државица нађе заштиту своје самосталности у Аустро-Угарској монархији и буде везана за интересну сферу монархије. На сваки начин Мађарска нема рачуна да заузме непријатељски став према малим сусједним државама у развиту.¹³⁾

IV

Послије Невесињског устанка, као и оног у Босанској Крајини 1875, за Херцег-Босну, а нарочито за Херцеговину, ствара се у војвођанским грађанским српским круговима, па и у ширим масама, не-обично расположење које прелази у одушевљење. Војвођанска омладина на високим школама у Бечу и Пешти прати са изванредним интересом посљедње устанке. Тако **Српска Зора** у Бечу издаје 1876 године двије засебно израђене мапе: на једној је Херцеговина са Црном Гором, а на другој Босна. Мапе су за оно вријеме рађене стручно и са циљем да би се они који прате догађаје могли оријентисати.¹⁴⁾ Поред свега тога у свим већим мјестима Војводине — Новом Саду, Сомбору, Бечкерек, Земуну, Шиду и др. — постоје организовани одбори за сакупљање прилога у новцу и одјећи рањеницима у Босни и Херцеговини.¹⁵⁾ За избјеглице и пострададе купе се исто тако прилози на све стране. Милетић у **Застави** позива да свако „одужи свој дуг родољубља“ и да сваки Војвођанин приложи бар толико да се може купити једна пушка.

У вези са Невесињском пушком, у Војводини почињу прогони, сумњичења, преметачине. И Змај је на ударцу: и код њега се врши преметачина и власт тражи списе тајног одмладинског одбора.¹⁶⁾ Али то Змају не смета да удари на савјест „неких цинцара“ и да им довикне:

Боре се браћо, боре се тамо,
Што вишт' не траже — слободу само,
И лакше дају животе своје
Нег' ти, цинцаре, крајцаре твоје.¹⁷⁾

Уопште сва је Војводина ових дана у неком нарочитом расположењу, и сва је узнемирена. У септембру 1875 стиже у Котор, на путу за Цетиње, Лаза Костић. Аустриским властима он је сумњив: тобоже позван од уредника **Гласа Црногорца**, он је, по мишљењу которског претстојника Рендића, пошао у Црну Гору са неком нарочитом мисијом; стално је код војводе Маша Врбице.¹⁸⁾

¹³⁾ Полит, I, стр. 423.

¹⁴⁾ Јавор од 1876, стр. 768.

¹⁵⁾ Јавор од 1876, стр. 1154.

¹⁶⁾ В. Стајић, Споменница о Херцег. устанку, стр. 18.

¹⁷⁾ Посаженик од 1876.

¹⁸⁾ Которски претстојник Рендић Намјесништву од 4 септембра 1878 (Бечки државни архив).

Крајем мјесеца јула 1875 српски војвођански листови, а нарочито **Застава**, крцати су вијестима и чланцима о Босни и Херцеговини. У **Застави** (бр. 85 од 1875) има на уводном мјесту чланак **Помозите!** Ту се Херцеговци, као „цвијет на народном стаблу“, славе и хвале. Херцеговина је вазда рађала јунаке који су пронијели славу српског имена не далеко. У тој земљи сиротиња раја бије бој, јер није могла надавати харача. Црвена застава је уздигнута и под њу стиже све што је за борбу спремно.

Али опет она ранија мисао увлачи се у душу: шта ће Аустрија? Она већ пружа своје пипке. Неки преобучени аустриски штапски официри пропутовали су Босном и Херцеговином да испитају прилике. „Ко би могао рећи да смо за то да раја гине“, пише Милетић, „али нисмо ради да промени једно ропство другим, и то двоструким: телесним и душевним“. „Нека је Аустро-Угарској далеко лепа кућа од Босне и Херцеговине“ (**Застава** бр. 85 од 1875).

Ево једне сличице из ових дана устанка у Мостару, главном граду Херцеговине. Град ври. Улицама пролази војска. На врат на нос стижу појачања из Сарајева. У граду је панично расположење. Власт скупља жито и шаље војсци у Невесиње; нема довољно пара, па позајмљује од мостарских трговаца. Међу Турцима је велико незадовољство; све се ускомешало. Чује се да је католичко свештенство из Требиња побјегло у Далмацију; такође и аустриски конзул Врчевић. И што је најгоре, аскер је замро од страха спомињући се битке на Трахову (**Са границе Херцеговине, Застава** бр. 85 од 1875).

Најпослије, поред Змајевих и Јакшићевих пјесама у којима се велича јунаштво и мучеништво Срба у Херцеговини послјије Невесињског устанка, настала је читава једна мала књижевност посвећена Херцеговини, њеном прегалаштву, истакнутим јунацима, сиротој дјечи итд., и ту књижевност стварали су махом књижевни почетници, пјесници у развоју, или они који нијесу могли срцу одољети да се у тим данима не изразе.

Ипак окупација је дошла и пореметила све планове. Одмах послјије окупације увиђа се да Аустрија неће постићи оно што је примила као задатак: да спроведе пацификацију земље и заведе законито стање. Берлински конгрес јој је повјерио да створи ред у земљи и да ријешити одмах најважнија питања. Међутим у Босни влада хаос, као под Турском. Не рјешава се главно питање, аграрно, као ни питање српске православне цркве. Према Србима влада је заузела непријатељски став, чак се и српско име пориче у земљи. Ко зна какве намјере има Аустрија. Ако она Босну придружи монархији и пође даље на Исток, словенски живаљ у монархији дошао би на површину.

Тако Полит разматра Источно питање послјије окупације Босне и Херцеговине.¹⁹⁾ Он отворено каже да је народ у Босни незадовољан

¹⁹⁾ Полит, I, стр. 426—446.

новом управом. Евентуална анексија била би извор нових заплета. Стога је најбоље евакуисати Босну и Херцеговину и ријешити се биједи. Досадашњи експерименти у Босни показали су се гори него што се могло и замислити. И хришћани и Турци незадовољни су, — према томе Аустро-Угарска није испунила Берлински мандат. Силу употријевити бесмислено је: народ у Босни ће прије бити истријебљен но што ће сагнути главу пред Аустријом. Влада се ослања само на католичку цркву, Турцима ласка, а Србе прогони. Сада у Босни српско име има велеиздајнички смисао. Једном ријечју, народ у Босни се увјерио да је аустро-угарска владавина у Босни гора од Турске.²⁰⁾

V

Па ипак увиђају Срби у Босни да се могу против Аустрије борити истим средствима као против Турске. У тој покрајини скоро без школа и школованих људи јавља се потреба оних који добро познају аустријску унутрашњу администрацију и законодавство. Реформа српских школа сама се по себи натурала: оно што је могло под Турском живјети, под Аустријом је, разумије се, постало несавремено. У Мостару, на примјер, основне српске школе организује Војвођанин Ђорђе Бекић, кога прима мостарска општина 1880 на препоруку Д-р Милана Ђорђевића, уредника **Заставе**.²¹⁾ Свако мушко одјељење сада има посебног учитеља, док је учитељица имала два женска одјељења. И за мушкарце и женске предвиђена је продужна школа од двије године. Програм наставног градива био је подешен с обзиром „на прошлост српства и српске земље“. Школа има не само да учи него и да васпитава, како би ученици били од користи и себи и отаџбини. Имућнији Херцеговци добровољно дају за школе годишње од 20 до 50 наполеондора, а сиромашни колико могу.²²⁾

Насртај окупаторских власти на српске школе толико се био појачао да су неке биле затворене. „Стојте и даље... на прокламацији царској датој народу при улазу његове војске у наше земље, којом се јамче наша стара народна права, која је и Турска поштовала“ — савјетовала је српска општина у Мостару општинама у унутрашњости Херцеговине. Српски протести због повреде црквено-школске аутономије ишле су до Беча самом цару, — и сви су знаци говорили да ће та борба бити тешка.²³⁾

О људима који су водили тадашњу мостарску Општину Бекић, који је управитељ школе и „перовођа“ Општине, изражава се врло похвално. О претсједнику Општине Јефти Бјелобрку, са којим је сарађивао 1880, он даје доста података. Бјелобрк је, као и остали

²⁰⁾ Полит, I, стр. 511—529.

²¹⁾ Ђорђе Ст. Бекић, Борба срп. прав. општества у Мостару против аустро-босанске управе 1880—1882, Сарајево 1936, стр. 2.

²²⁾ Бекић, стр. 10—12.

²³⁾ Архив српске општине у Мостару.

општинари Мостарци, био човјек бистар, предузетан, родољубив. Недостатак школског образовања накнађивао је огромним искуством, умјешношћу и истрајношћу. Главна му је врлина била што се свагда наслањао на народ и народно расположење, и што је своја обавјештења црпио са разних страна, и из Србије, и из Црне Горе, и из Војводине. Раније, за вријеме Невесињског устанка, он је у „дослуху“ са главним људима из Херцеговине. Са Војводином, још прије окупације, држи везу преко Васе Видовића, трговца из Босанске Градишке, Манојла и Мојице Хрваћанина из Дубице и Стојана Угринића из Старе Градишке. Све ове везе Бјелобрк је искоришћавао издашно за народне послове.²⁴⁾ Уосталом, он је само један из редова тадашњих народних људи којих је у Херцеговини било доста.

Управо у вријеме када се ненародни рад Германа Анђелића наметао Србима у Војводини, оспоравајући им право да слободно бирају карловачког митрополита, Аустро-Угарска склапа са Цариградском патријаршијом конкордат по коме аустриски владалац има право да именује православне архијереје у Босни и Херцеговини и по коме никаква црквено-школска самоуправа није зајамчена Србима. Борбу „слободније и напредније браће у Војводини“ — како се изражава српска општина у Мостару у једном акту — мотрили су Срби из Босне и Херцеговине, користили се стеченим искуствима и закључцима, али су увиђали да је ово све досада само увод у већу, дужу борбу за црквено-школску аутономију. Управо тих дана мостарска Општина бранила се од захтјева Земаљске владе да своје најбоље сиромашне ђаке шаље у Сарајево у владину учитељску школу. У једном извјештају о закључцима учитељске конференције има изричито и овај закључак, да Општина шаље сиромашну дјецу у Српску гимназију у Сарајево, а одмах затим у Сомбор или Горњи Карловац у српске учитељске школе, јер „наше није да помажемо стварати неке учитељске јаничаре“.²⁵⁾

Крајем 1881 године објављен је војни закон за Босну и Херцеговину, по коме се у земљи уводи војна обавеза. Сматрајући себе претставником народне воље и расположења народа у Херцеговини, Општина у Мостару подноси Земаљској влади протестну претставку против овог закона. Писци претставке били су Војвођани Ђорђе Бекић, општински тајник и Игњат Гатало, члан Општине. У претставци се оспорава право Аустро-Угарској да спроводи регрутацију у земљи чији је суверен још султан; а султан никад од Срба није тражио „данак у крви“.

Оспоравање Аустро-Угарској суверених права било је несумњиво оштроумно и могло је да потече од добро обавјештених људи. Поживање на овај аргуменат по свој вјероватноћи дошло је из Војводине.

²⁴⁾ Бекић, стр. 4—9.

²⁵⁾ Бекић, стр. 37.

У **Застави** бр. 150 из 1879 изричито стоји: Босна и Херцеговина „нису истина Турској коначно одузете и Аустро-Угарској дефинитивно присаједињене. Султан је и дананас још суверен над тима областима“. А **Застава** се читала у Мостару и пратила са великим интересовањем. Уз то, Бекић је био Војвођанин, па још и сарадник **Заставе**. Занимљиво је да и Шултес наводи, не улазећи ни у какву критику, како се одмах потегло питање, да ли Аустро-Угарска има право да без Портине одобрења предузима овакве мјере које се могу сматрати као „специфичан извор суверенитета“.²⁶⁾

Посљедице претставке биле су врло озбиљне: власт је Општину растурила и ставила под суд цијели одбор са Бекићем. Међутим одмах иза тога плануо је у Херцеговини устанак против окупатора, и то најприје због регрутације, а затим због цјелокупне окупаторске управе, која није ништа извршила што је била обећала у почетку. Због тога је опет Херцеговином одјекнуо устанички поклук.

Устаничке чете већ су се појавиле по планинама, пале касарне и замећу битку са регуларном аустриском војском; оне често нападају одреде војске, плијене пошту и провијант и кидају телефонске жице. Мостарци ускачу. Устанак одјекује и о њему се пише и говори, — али шта? Окупатор је одмах довукао резерву и оштро интервенисао. Предвиђања да ће борба с њом бити врло тешка и да ће се народ с њоме теже носити него са Турском, обистинила су се.

VI

Устанак у Херцеговини узнемирио је Србију, Црну Гору и Војводину. Листови у Србији пишу о недјелима аустриске војске у Херцеговини. На све стране купе се прилози за херцеговачке рањенике и избјеглице и дају јавне приредбе у корист устаника.²⁷⁾ У Црној Гори сјатило се неколико хиљада избјеглица из Херцеговине, међу којима има много угледних херцеговачких Срба и муслимана.²⁸⁾ Претставници војвођанских Срба дижу свој глас и преко штампе и у Угарском сабору. Полит отворено изјављује да се народ у Босни увјерио да је аустриска управа гора од турске. Сад аустриска војска гази преко лешина и гуши устанак. Осуда српских општинара у Мостару који су потписали претставку против регрутације јесте „прави скандал“. Осуђени су мостарски грађани на тешку тамницу зато што су се усудили да кажу ријеч против регрутације. А заборавља се да су хришћани под султаном били ослобођени војничке обавезе. У најбољем случају, Аустрија је могла стећи право да у Босни организује жандармерију а не војску. Посљедица свега јесте чињеница да становништво Босне мрзи Аустрију, и нико на Балкану осим Турске није толико омражен.²⁹⁾

²⁶⁾ Schültes. Europ. Geschichtskalender, Jg. 1881, S. 579.

²⁷⁾ Кевенхилер Калнокију од 20 фебруара 1882 (Бечки државни архив).

²⁸⁾ Темел Калнокију од 27 фебруара 1882 (Бечки државни архив).

²⁹⁾ Полит, I, стр. 528—532.

Ми пустошимо земљу, закључује Полит, и тријебимо народ мјесто да га просвјеђујемо и уводимо цивилизоване односе у земљу. Да није Источно питање „штакливо“ Европа би нам давно ставила ултиматум да изађемо из Босне.³⁰⁾

Иако недавно ослобођен затвора, Милетић такође у Угарском сабору не може да одоли срцу а да не каже, сасвим храбро и отворено, да је једино рјешење питања у Босни да Аустрија напусти ту земљу. И док је Херцеговина још крварила, у Војводини влада поставља — и против закона, и против правде, и упркос свим старим привилегијама и законима од 1791 до 1868 — Германа Анђелића за српског патријарха. Тај владин акт дјеловао је поразно не само у Војводини него и у Босни и Херцеговини, гдје је Калајев режим већ био напао аутономију црквено-школских општина, почео им оспоравати основна права, а понегдје и растрзати и затварати школе. Разбијање и грубо негирање народне воље војвођанских Срба био је сигнал да ће у Босни бити још горе.

Двије године послвије устанка, који се смирио до априла 1882, објављена је као присилна мјера уредба о секвестрацији имања свих оних који се не врате кућама.³¹⁾ Главна брига аустријских властодржаца сводила се тада на то да се Срби на који било начин прилагоде новим приликама. Нови експерименти са вјештачким стварањем „босанске“ народности, „босанског“ језика, грба и заставе, увјерили су Србе у Босни да се за борбу са „културтрегерским“ режимом ваља спремати систематски, и да су средства којима они располажу за „културну“ борбу недовољна и слаба. Крајем деведесетих година падају три догађаја у Мостару која уљуљују надање да би могло бити боље: обнављање Општине са новим статутом, достављање домаћег човјека Леонтија Радуловића за митрополита послвије ере злогласних фанариота, и организовање пјевачког друштва Гусле. Сви уступци Србима били су тренутни, јер се Аустрија бојала да у случају рата између ње и Русије не избије у Херцеговини нов устанак. Идеју оснивања Гусала дали су војвођански учитељи, како би се Општина растеретила у неким пословима с једне, а с друге стране како би се омладина почела окуљаћи и организовати.

Међутим, убрзо су пропале све наде да ће се рад у Општини моћи наставити, јер је режим црквено-школску аутономију све више крњи одузимањем права да народ бира сам своје свештенике и да поставља учитеље на српским школама. Поврх свега власт је почела са корумповањем свештеника давањем награда и синекура, и контролисањем општинских сједница које су се морале унапријед пријављивати. Све то скупа доводи до почетка аутономне борбе 1896 године, када се Срби у Босни и Херцеговини удружују и организују, ступа-

³⁰⁾ Полит. I, стр. 535.

³¹⁾ Калај Калајковићу од 5 октобра 1884 (Бечки државни архив).

јући заједно у опозицију и против окупатора и против ненародних свештеника.

Већ у почетку аутономне борбе Срби у Босни и Херцеговини упиру очи у Војводину и надају се да ће им се отуда помоћи. Они су знали да Војвођани имају огромно искуство стицано за пуних сто година у борби са Бечом и Пештом; уз то су били свјесни да се морају ослонити на Војвођане као правне савјетнике и познаваоце аустро-угарског законодавства, које се помало уводило и у Босну.

Кад је аутономна борба почела, у Босни и Херцеговини није било Србина са факултетском спремом. Вођи ове борбе обратили су се за помоћ Србима у Војводини. Они су тада често у Новом Саду и Сремским Карловцима, гдје се савјетују и конферишу са војвођанским првацима. О свакој важнијој одлуци, значајнијем кораку они претходно измијене мисли са људима из Војводине. Др Емил Гаврила, адвокат из Великог Бечкерака, уредник **Гласа**, па директор **Заставе**, постаје један од најинтимнијих и најближих сарадника народних вођа у Босни и Херцеговини. Прочувши се још 1894 као организатор великог народног збора у Карловцима против мађарских тежњи и „рефорама“ да окрњену српску аутономију још више стегну, и поставши стручњак за питања црквено-школске аутономије у Војводини, Гаврила стицајем прилика преноси један дио своје активности у Босну и постаје стручни, правни и политички савјетник народних вођа. Па не само то. Сваки важнији акт претставницима власти у Сарајеву и Бечу, — такозване **царске меморандуме**, преписку са митрополитима, министрима, надлештвима, — све је то писао Др Гаврила. Затим, неколико књига **Босанско-херцеговачког зборника**, штампаних у Новом Саду у Милегићевој штампарији „у ствари уређења српско-православне вјерско-просвјетне самоуправе“, као и нацрт **Устава црквене и школске самоуправе српског православног народа у Босни и Херцеговини**, који је најприје објављен у **Српском Сиону**, службеном листу Карловачке митрополије, и мало затим и посебно у Земуну, опет иде у заслугу овом родољубу.

У предговору III књизи **Босанско-херцеговачког зборника**, чији је уредник Др Гаврила, указује се на тешко стање у Босни, када су митрополити и дио вишег свештенства — слично као у Војводини — били „оруђе у рукама свемоћне иновјерне владе“. Оно „показује и велику напуштеност српско-православног живља од свију мјетродавних чинилаца“ „у тим несретним земљама“ које ће пропасти „ако му се за времена не притекне у помоћ“.³²⁾ Иако је Цариградска патријаршија изиграла и издала народ конкордатом од 1880, народни се вођи опет позивају за невољу на свету „мајку цркву цариградску“ а све у циљу да би одбранили стечено обичајно право. Босанско-херцеговачки митрополити сматрали су извјесне установе у Карловачкој митропо-

³²⁾ Босанско-херцеговачки зборник, III, Н. Сад 1901, стр. VIII.

лији „неканоничне“, па су их стално одбијали. Народни вођи међутим залагали су се за те установе и оваквом аргументацијом: „Па када установе Карловачке митрополије нијесу до сада сматране неканоничнима, када оне не сметају толиким епископима и митрополитима, да се приме митре и дјелају поред таквих установа, када толики учени и образовани свештеници и световњаци, каквих има у братској митрополији не налазе у тим установама ништа неканоничнога... зашто се не би понешто од њих и у нас увести могло, што би нашим приликама одговарало?!“³³⁾

Бранећи српско-православну аутономију у Босни и Херцеговини. Др Гаврила се није могао позивати — као што су то могли чинити Срби у Војводини — на старе привилегије. Он је додуше могао да се позове на она права која су Срби имали под Турском, али је тај начин одбране увијек дражио окупатора који је већ био стварни господар Босне и који се спремао да спроведе и ону формалност присаједињења Босне монархији — анексију. Као познавалац аустриског државног законодавства, он умије да доведе у склад цркве и школе самосталним уређивањем и управљањем вјерско-просвјетних установа и њиховим посебним законодавством, па се позива на 15-ти члан аустриског основног државног закона из 1867, који каже да свака законом призната вјерска заједница има право да јавно не само исповиједа своју вјеру, него да самостално управља и уређује своје заводе, закладе и имовину, као и све оно што је и намијењено богослужењу, настави и доброчинству.³⁴⁾

Занимљиво је да је у то вријеме било оживјело интересовање и код вишег свештенства у Војводини за развој борбе Срба у Босни и Херцеговини. Дио вишег свештенства у Војводини, склон политици спортунизма и превласти епископа над народом, био је, разумије се, на страни босанско-херцегсвачких митрополита који нијесу могли да приме оно основно и демократско: заједничко дјеловање јерархије и световњака у интересу националног ослобођења. Истом тактиком као и у Војводини, власт је продубљивала јаз између јерархије и народа, корумпујући прву наградама и синекурама. Пишући о нацрту **Устава** предложеног од стране народних вођа у Босни и Херцеговини, Димитрије Руварац, који је по Гаврили био више наклоњен становишту епископа, изричито каже да постављање митрополита у Босни и Херцеговини није канонично, и да народу не треба замјерити што је тражио „да предложи Сабору три кандидата, па да овај од те тројице једног бира“.³⁵⁾

VII

Аутономна борба у Босни и Херцеговини трајала је осам година и показала је снагу и издржљивост како народа тако и народних

³³⁾ Бос. херц. збор., III, стр. 73.

³⁴⁾ Бос. херц. збор., III, стр. 86.

³⁵⁾ Бос. херц. збор., III, стр. 84.

вођа. Она је изоштрила карактере и искристалисала демократске појмове у народним редовима. Из те борбе, која је у ствари била национална, развила се и борба за „политичку аутономију“ Босне и Херцеговине. Разматрајући обим покрета, и то стварно, истински организованог народног покрета, и удис разних сталежа у њему, Др Јефто Дедијер тврди „да никад српски трговачки сталеж није се дигао до тако срганизоване борбе, да постаје вођ у националним стварима“.³⁶⁾

Одиста, чаршија Мостара и Сарајева, крупнији и ситнији трговци и мале занатлије показали су у овој борби способност да су у стању да се баве крупним и замашним народним пословима и да се носе са једним тешким режимом. Та борба у самом Мостару изабацила је на површину неколико заслужних радника и прегалаца, а међу њима Војислава Шолу и Владимира Радовића, који су имали за собом преко српских општина скоро сав народ Херцеговине, као што су сплет вођи Босне имали сав српски елеменат са собом. Уз то, они су имали у Мостару добро организовану омладину око Гусала, која им је помагала и била свагда сигуран ослонац. Само оно неколико тачака у Уставу за цркву и школу — да митрополите бирају свештенички сабор и народна скупштина а не влада; да општине плаћају владике и свештенство а не влада; да свештенство има право само уређивати и састављати конзисторије; и да се Српска црква не одваја од Васељенске патријаршије у Цариграду — што су их смислили вођи борбе уз помоћ и стилизацију Др Емила Гавриле, показују каквим су мудрим и родољубивим плановима били заокупљени ови народни људи и колико су мислили на народну будућност.

Аутономна борба изазвала је у Мостару покретање Српског Вјесника, а завођење комесаријата у Општини потпуно бјекство Срба православних из цркве и одбијање од свештенства постављеног од власти. Та борба у Босни и Херцеговини, а у Мостару посебно, била је необично оштра, и она је сигурно дјеловала на српске установе и родољубе ван граница ових покрајина. То се видјело то одлучном — можда одлучнијем него до тада — држању Војвођана поводом сазива народно-црквеног сабора крајем 1898 у Сремским Карловцима, по објављеном дневном реду тога сабора, као и то ставу народних првака.³⁷⁾ То се исто тако могло видјети и по неким писмима Нићифора Дучића упућеним Захумско-херцеговачком митрополиту. Митрополити не треба да забораве — пише Дучић — да се народне вође боре за права народна, црквена и школска, и на тај начин они митрополитима само олакшавају посао. По њему је боље да чланове духовних судова бира народ и свештенство заједно под претсједништвом митрополита, као што је паметније да свештеници и световњаци бирају заједно све чланове, да не би свештеници слабог карактера постали владино оруђе. Исто тако Дучићу је умјесније и каноничније да, у случају упражње-

³⁶⁾ Преглед од фебруара 1910.

³⁷⁾ Српски Вјесник од 2 јануара 1899.

ња које митрополитске катедре, митрополит, свештеници и народни епархијски чланови изаберу три кандидата, као што предлажу народни вођи, а не оно што тражи митрополит: да владалац именује митрополита.³⁸⁾

Репресивне мјере власти сјмо су јачале народни дух и борбу продубљивале и поштравале. Ишло се тако далеко да се борба за црквено-школску аутономију у Босни и Херцеговини једно вријеме идентификовала са питањем народног опстанка. У редовима грађанства покрет је био обухватио и старо и младо и богато и сиромашно. Чак је борба била захватила и средњошколску омладину, и по архиву Мостарске гимназије то се јасно види. Тако, на примјер, гимназиста **Ристо Радуловић**, доцније уредник **Народа**, искључен је из свих Босанско-херцеговачких школа због „политичког изгреда“ који се састоји у томе што је са многим друговима, који су такође били строго кажњени, присуствовао на станици свечаном дочеку народних јунака Војислава Шоле и Владимира Радовића, кад су се они, крајем 1896, враћали са једне сједнице из Сремских Карловаца, гдје су се договарали о заједничкој акцији Војводине и Босне и Херцеговине и повезивању народних снага. На саслушању Радуловић је „изразио своје негодовање против постојећих земаљских прописа“; са пркосним самопоуздањем он признаје своје учествовање у демонстрацијама и наглашава „да је то патриотска дужност сваког Србина“.³⁹⁾

Користећи се огромним искуством Срба у Војводини у борби за народно-црквену аутономију, која им је — и таква каква је била, макар и скромна, и стегнута, и нападана и оспоравана од Мађара — омогућила да се као народ сачувају, Срби у Босни и Херцеговини истрајали су до јула 1905 године, када је примљен **Штатут о уређењу црквене и школске управе српско-православне епархије у Босни и Херцеговини**.⁴⁰⁾ Проз читаво вријеме народни вођи у Босни и Херцеговини стално су били у додиру са људима из Војводине. Пред Др Гавриле, који ће и своје новинарско искуство ставити у службу сарајевској **Српској Ријечи**, органу српске народне организације, многи истакнути јавни радници из Војводине помагали су „дјелом и видјелом“ ову борбу Срба у Босни. На заједничким састанцима и договорима у Сремским Карловцима и Новом Саду нарочито су се залагали Др Ђорђе Красојевић, Милутин Јакшић, Др Жарко Миладиновић и Др Миша Михаиловић. Преговарања и погађања са босанско-херцеговачким епископима, владама у Бечу, Пешти и Сарајеву, као и са патријаршијом у Цариграду, тражили су велику издржљивост, знање и умјешност.⁴¹⁾ Ако су устаници у другој половини прошлог вијека изазвали

³⁸⁾ Архив српске општине у Мостару од 1 децембра 1899.

³⁹⁾ Архив Гимназије у Мостару од 1896.

⁴⁰⁾ Објављен 1 септембра 1905 у Гласнику закона и наредба за Б. и Х.

⁴¹⁾ Беклић, стр. 161.

одушевљење Срба у Војводини за Босну и Херцеговину, борба за аутономију сјединила је и повезала практично једне с другима.

Од ученијих, просвећенијих и тактичнијих Војвођана, који су имали за собом велику праксу борећи се са државницима и политичарима перфидног Беча и шовинистичке Пеште, Босанци и Херцеговци су се имали чему научити. И не само од оних најкрупнијих и најистакнутијих као што су Милетић и Полит, него и од осталих, који су имали и разбора, и стручне спреме и умјешности, али нијесу имали за собом народ. Колико су Милетића оvdје поштовали и гутали његов лист види се и по томе што Невесиње, „расадник српства и колијевка лава“, крсти своје пјевачко друштво **Заставом**. Исто тако, Политове бесједе читале су се и у херцеговачкој касаби, у Стоцу на Брегави, као и у Мостару. И послије формалног окончања борбе за аутономију, Др Гаврила остаје вјеран савјетник ранијих народних вођа, а нарочито Глигорија Јефтановића.⁴²⁾

Све у свему, скоро пуних педесет година Војводина је преко својих културних и просвјетних установа, народних и политичких људи утицала на културни и политички живот Босне и Херцеговине, ове посљедње нарочито. Мостарски српски омладински покрет васпитавао се и развио угледајући се на културне тековине ове наше покрајине. У нашој заједничкој културној историји, још довољно неиспитаној и непроученој, у којој треба да се прикажу узајамни односи и међусобне везе наших покрајина, њихов културни развој и међусобни утицај, Војводини припада водећа улога све до првих година овога вијека.

Д-р Ј. Радуловић

⁴²⁾ Подаци Д-ра Николе Стојановића.